

DOI: 10.31648/kpp.8374

Marcin Konarski

Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie

ORCID: 0000-0001-8791-884X

marcin.konarski@mans.org.pl

Wojenne świadczenia rzeczowe dla państwa na ziemiach polskich w latach 1944–1946

Wstęp

W nauce prawa administracyjnego przyjmuje się, że świadczenia rzeczowe polegają na dostarczeniu administracji publicznej pewnych rzeczy do użytkowania lub zużycia, a więc obciążeniu na rzecz państwa podmiotów administrowanych obowiązkiem przekazania wskazanych przedmiotów lub produktów¹. Wojenne świadczenia rzeczowe ustanawiane w okresie mobilizacji i w czasie wojny służą najczęściej potrzebom wojska, jednostek organizacyjnych wykonujących zadania na potrzeby państwa czy ludności cywilnej. Tego rodzaju świadczenia znane są polskiemu prawodawstwu od dawna, zaś ciężar ich ponoszenia zawsze podyktowany był interesem całego społeczeństwa w szczególnej sytuacji zagrożenia bytu państwowego wskutek działań zbrojnych².

W interesującym nas przedziale czasu wojenne świadczenia rzeczowe miały przede wszystkim zabezpieczyć na wyzwalanych spod okupacji niemieckiej ziemiach polskich aprowizację miast w najbardziej potrzebne produkty żywnościowe, takie jak buraki, chleb, jajka, len i konopie, mięso, mleko, piwo, ryby, siano, warzywa, wełna, ziemniaki, zioła itp. W ten sposób rozumiane wojenne świadczenia rzeczowe stanowiły element

¹Zob. S. Kasznica, *Polskie prawo administracyjne. Pojęcia i instytucje zasadnicze*, Poznań 1946, s. 123–127; M. Szalewska, *Ciężary i świadczenia publiczne*, [w:] R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel (red.), *Prawo administracyjne materialne*, seria: System Prawa Administracyjnego, t. 7, Warszawa 2012, s. 525–526; M. Konarski, *Constitutional public burdens as part of the defence economy*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2023, nr 2, s. 79–100.

²Zob. A. Okolski, *Wykład prawa administracyjnego oraz prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, t. 3, Warszawa 1884, s. 35, 41–42; M. Konarski, *Osobiste i rzeczowe ciężary wojenne w świetle prawodawstwa okresu insurekcji kościuszkowskiej 1794 roku*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2020, nr 2(9), s. 8–37.

gospodarki żywnościowej, będącej najistotniejszym składnikiem w systemie gospodarki wojennej. Bezpośredni podział zasobów rzeczowych i ich przepływ z gospodarki żywnościowej do sił zbrojnych i innych gałęzi gospodarki narodowej mógł nastąpić wyłącznie dzięki przymusowi świadczeń rzeczowych, który – jak wspomniano – objął głównie surowce rolnicze i artykuły żywnościowe³.

Podkreślić jednak należy, że wojenne świadczenia rzeczowe nie były jedynym sposobem wyżywienia ośrodków miejskich. Poza świadczeniami rzeczowymi wprowadzono bowiem reglamentację ludności miejskiej w żywność oraz dostawy żywności z zagranicy. Jak podkreśla Janusz Kaliński, „do września 1944 roku aprowizacja reglamentowania opierała się na niewielkich zapasach ponemieckich i sporadycznej pomocy otrzymywanej od Armii Czerwonej⁴. (...) Od pierwszych dni października wprowadzono zaopatrzenie kartkowe w żywność ludności prawobrzeżnej Warszawy i Lublina oraz poszczególnych grup zawodowych w innych miastach. Stało się to możliwe dzięki napływowi dostaw produktów spożywczych w ramach wojennych świadczeń rzeczowych rolnictwa. Dostawy, rozpoczęte 7 września 1944, obejmowały zboże, ziemniaki, mięso i siano⁵”.

Skonstruowany w ten sposób mieszany system reglamentacji aprowizacji oparty był na zaopatrzeniu kartkowym i na wolnym rynku, przy czym wolny rynek miał charakter wyłącznie pomocniczy. Celem jego było ułatwienie ludności nierolniczej uzupełnienie niskich norm żywnościowych, otrzymywanych z przydziałów kartkowych⁶. Warto podkreślić, że system mieszany nie był w Polsce czymś nowym, bowiem stosowano go już w okresie I wojny światowej i po jej ustaniu⁷. W 1944 r. system ten zapewniał rozdział artykułów w drodze zaopatrzenia kartkowego, stwarzając równocześnie możliwość uzupełnienia braków poprzez zakup na wolnym rynku, co oznaczało, że chłopcy uzyskiwali prawo swobodnej sprzedaży płodów po wypełnieniu pozostających w naszym głównym zainteresowaniu badawczym świadczeń rzeczowych⁸. Ocenia się, że stanowiło to bodziec do zwiększania produkcji rolnej, podnosiło

³Zob. Z. Kołodziejak, *Wojna a wyżywienie. Wojenno-ekonomiczne aspekty rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, Warszawa 1979, s. 235.

⁴Należy jednak pamiętać, że w niektórych powiatach akcja obowiązkowych dostaw służyła przede wszystkim zaspokajaniu potrzeb aprowizacyjnych Armii Czerwonej, której żołnierze cierpieli głód, co było przyczyną licznych nielegalnych rekwizycji, których dopuszczali się na wyzwalanych ziemiach polskich. Na potrzeby wojsk polskich i radzieckich w województwie białostockim w 1944 r. należało oddać 53% dostaw zbóż, 42% ziemniaków, 60% mięsa i 99% siana. Zob. M. Markiewicz, *Konflikty społeczne wokół świadczeń rzeczowych w Polsce w latach 1944–1946: przykład Białostocki*, „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 4(36), s. 119; M. Kościuszko, *Rekwizycje czy rabunek? Studium przypadku przywłaszczenia mienia przez Armię Czerwoną na przykładzie powiatu urzezińskiego w 1945 r.*, „Historia Slavorum Occidentis” 2018, nr 1(16), s. 72–88.

⁵J. Kaliński, *Handel wewnętrzny w Polsce w latach 1944–1946*, „Przegląd Historyczny” 1968, nr 1(59), s. 67–68.

⁶Zob. H. Jędruszczak, *Niektóre zagadnienia sytuacji gospodarczej Polski w latach 1945–1949*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, nr 2, s. 375–376.

⁷System kartkowy wprowadzono po raz pierwszy w 1915 r. w Warszawie – zob. L.W. Biegeleisen, *Polityka gospodarczo-aprowizacyjna miast polskich (Warszawy i Lwowa)*, Prace Towarzystwa dla Polityki i Administracji Gospodarczej, Warszawa 1935, s. 8 i nast.

⁸Zob. Z. Grodek, *Zaopatrzenie kartkowe w okresie Rządu Tymczasowego (31 grudnia 1944 – czerwiec 1945)*, „Przegląd Historyczny” 1969, nr 4(60), s. 684–685.

dochody ludności chłopskiej i jednocześnie wpływało na lepsze zaopatrzenie rynku, umożliwiając tym samym państwu oddziaływanie w kierunku poprawy aprowizacji ludności⁹. Z czasem jednak, wraz z postępującymi oznakami zakończenia wojny, system ten przestał być skuteczny, czego rezultatem było powiększenie się różnicy pomiędzy reglamentowanymi a sztywnymi cenami żywności czy wzrost rozpiętości między płacami pracowników sektora uspołecznionego i sektora prywatnego¹⁰.

Jak wcześniej zauważono, wojenne świadczenia rzeczowe objęły obowiązek dostarczania wielu zróżnicowanych produktów na rzecz państwa. Jednakże przez wzgląd na ograniczone ramy analizy autor niniejszego artykułu skupi się przede wszystkim na regulacjach prawnych, obejmujących te, które miały największe znaczenie (dostawy zboża, ziemniaków, mięsa, mleka, siana i jaj kurzych). Zanim jednak zostaną przedstawione szczegółowe rozważania, należy zwrócić uwagę na cel i metodologię przeprowadzonych badań, zaś następnie wskazać sposoby publikacji postanowień odnoszących się do obowiązkowych dostaw oraz ustalić strukturę organizacyjną i kompetencje aparatu administracyjnego odpowiedzialnego za akcję dostarczania wspomnianych produktów.

Cel i metodologia badań

W pierwszej kolejności należy zauważyć, że zagadnienia będące przedmiotem niniejszych rozważań nie były dotychczas poddawane analizie w literaturze prawnoadministracyjnej w sposób kompleksowy. Brakuje wręcz jakichkolwiek opracowań naukowych odnoszących się do problematyki wojennych świadczeń rzeczowych w początkach kształtowania się ustroju Polski Ludowej. Nieliczne wzmianki w tym przedmiocie, rozsiane w różnych rozprawach akademickich, niestety nie zawierają praktycznie żadnej szerszej analizy całego skomplikowanego systemu tych świadczeń i odnoszą się zazwyczaj np. do przywoływania lokalnych incydentów związanych z wymuszeniami i nadużyciami w stosunku do miejscowej ludności przez władze państwowe przy odbieraniu od niej przymusowych dostaw.

W związku z powyższym wydawało się niezbędne uzupełnienie chociaż w niniejszej formie tej luki poznawczej w polskiej nauce i usystematyzowanie oraz zbadanie kazuistycznego systemu organizacji aparatu administracyjnego przeprowadzającego akcję przymusowych dostaw, jak i wskazanie procedur z tym związanych. W praktyce oznacza to, że poniższe uwagi aspirują do charakteru wielowątkowej konstatacji, co przejawia się przede wszystkim odniesieniem do kwestii materialnych i formalnych instytucji wojennych świadczeń rzeczowych na tle kształtowania się ówczesnych stosunków społecznych i gospodarczych. Tym samym głównym celem artykułu jest systemowa analiza normatywnych aspektów związanych z obowiązkami w postaci ciężarów publicznych na rzecz administracji publicznej, nakładanymi na jednostki w pierwszym okresie istnienia państwa polskiego w nowych warunkach ustrojowych.

⁹Ibidem, s. 685.

¹⁰H. Jędruszczak, op. cit., s. 376–377.

Jeśli chodzi o materiał źródłowy, który posłużył za podstawę rozważań, oparto się przede wszystkim na wybranych źródłach archiwalnych (ich drobiazgową analizę nie była w tym miejscu możliwa i powinna w przyszłości znaleźć odzwierciedlenie w obszerniejszej publikacji) i aktach normatywnych różnego rodzaju i rangi, które ówczesnie tworzyły skomplikowany system norm prawnych, mający za swój przedmiot powinności na rzecz państwa. Natomiast w przypadku przywoływanej literatury – przez wzgląd na jej braki – wykorzystano wyłącznie określone pozycje celem uzupełnienia normatywnej analizy lub podkreślenia doniosłości danych okoliczności historycznych.

Ogłaszanie i publikacja przepisów o wojennych świadczeniach rzeczowych

Poszczególne postanowienia w sprawie nakładania świadczeń rzeczowych lub obowiązkowych dostaw (często używano tych pojęć zamiennie) różnych produktów na potrzeby państwa publikowane były w „Dzienniku Ustaw”, „Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Apropowizacji i Handlu” oraz w przeznaczonym do tego specjalnym publikatorze urzędowym – „Dzienniku Świadczeń Rzeczowych”. Ten ostatni publikator został ustanowiony jeszcze przed wybuchem II wojny światowej na podstawie § 2–6 rozporządzenia z dnia 26 sierpnia 1939 r.¹¹ Zgodnie z postanowieniami tego aktu w czasie wojny i mobilizacji wydawany miał być przez Ministra Spraw Wojskowych (albo wyznaczony organ) specjalny dziennik, w którym planowano publikować wszelkie przepisy i inne akty dotyczące świadczeń rzeczowych. W każdym numerze dziennika miała być umieszczana liczba porządkowa w kolejności bieżącej (od numeru 1) oraz data wydania. W 1939 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych wydało jednak tylko jeden numer dziennika z datą 30 sierpnia (oznaczony jako nr 1), który zawierał wyłącznie tekst ustawy o świadczeniach rzeczowych z 1939 r.¹² Przypomnijmy, że ustawa ta weszła w życie 4 kwietnia 1939 r., zaś uchylona została dopiero z dniem 29 listopada 1967 r.¹³

Wskutek wydarzeń politycznych i działań militarnych na froncie wschodnim w okresie II wojny światowej, a następnie przemian ustrojowych i społecznych na wyzwanych spod okupacji niemieckiej ziemiach polskich¹⁴ nowe władze podjęły decyzję o reaktywacji „Dziennika Świadczeń Rzeczowych”, którego pierwszy numer ukazał się

¹¹ Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych, Spraw Zagranicznych, Skarbu, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych, Przemysłu i Handlu, Komunikacji, Opieki Społecznej oraz Poczty i Telegrafów z dnia 26 sierpnia 1939 r. w sprawie wykonania ustawy o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz.U. z 1939 r., Nr 81, poz. 529).

¹² Ustawa z dnia 30 marca 1939 r. o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz.U. z 1939 r., Nr 30, poz. 200).

¹³ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 372).

¹⁴ Szerzej: M. Konarski, *Rewolucyjny charakter ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, [w:] J. Puacz-Olszewska, T. Olejarz (red.), *Współczesne problemy ekonomii, zarządzania i bezpieczeństwa*, Rzeszów 2018, s. 126–130, 144–145; idem, *Zbrojny ruch oporu na tle przemian ustrojowych i społecznych w Polsce po zakończeniu okupacji niemieckiej*, *Studia Prawnicze i Administracyjne* 2018, nr 2(24), s. 25–29.

1 grudnia 1944 r. w Lublinie. W grudniu tego roku ukazały się jeszcze trzy numery (10, 18 i 30 grudnia). W kolejnym roku (1945) ukazało się 26 numerów tego urzędowego dziennika, zaś w 1946 r. – 10 numerów.

Zgodnie z zarządzeniem Przewodniczącego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (dalej: PKWN) i Kierownika Resortu Obrony Narodowej upoważniono szefa Biura Ekonomicznego przy Prezydium PKWN do wydawania wszelkiego rodzaju zarządzeń przewidzianych we wspomnianej ustawie z 1939 r.¹⁵ Jednocześnie redakcję dziennika powierzono Biuru Ekonomicznemu Prezydium PKWN.

Na podstawie postanowień z 1 grudnia 1944 r.¹⁶ wśród podmiotów, które zostały obowiązane do nabywania co najmniej dwóch egzemplarzy dziennika, wskazano wydziały wojewódzkie i powiatowe oraz zarządy miejskie i gminne, zaś do nabywania jednego egzemplarza obowiązano spółdzielnie i firmy, którym powierzono skup przedmiotów świadczeń rzeczowych. Dodatkowo postanowiono, że w poszczególnych wydziałach i zarządach co najmniej jeden egzemplarz powinien służyć do użytku służbowego, drugi zaś należało udostępnić do wglądu powszechnego w godzinach urzędowania w lokalu właściwej rady narodowej. Poza tym przy wejściu do danej rady narodowej umieszczane było w widocznym miejscu obwieszczenie ze wskazaniem miejsca udostępnienia egzemplarzy „Dziennika Świadczeń Rzeczowych”.

Bezpłatne egzemplarze dziennika do użytku służbowego otrzymywało tylko kilka podmiotów, pozostałe zaś obowiązane były do uiszczenia należności za przesłane egzemplarze, np. zarządy gminne i miejskie. Bezpłatne egzemplarze otrzymywało Prezydium Krajowej Rady Narodowej oraz wszystkie resorty PKWN (dwa egzemplarze), biblioteki publiczne (10 egzemplarzy), wszystkie sądy oraz referaty karne administracji ogólnej rozpoznające sprawy karne o niewykonanie obowiązku świadczeń rzeczowych (jeden egzemplarz) oraz „Polpress” (jeden egzemplarz). Redakcja „Dziennika Świadczeń Rzeczowych” została uprawniona do wydawania również innym instytucjom i osobom bezpłatnie poszczególnych egzemplarzy nie więcej niż 100 egzemplarzy poszczególnego numeru łącznie.

Ostatni numer dziennika (nr 10) ukazał się 6 sierpnia 1946 r. i zawierał dwa zarządzenia Ministra Apropowizacji i Handlu (dalej: MAiH) dotyczące zaległości w obowiązkowych dostawach¹⁷. Wspomnijmy jedynie, że zarządzenia te umarzały całkowicie

¹⁵ Zarządzenie Przewodniczącego PKWN i Kierownika Resortu Obrony Narodowej z dnia 18 listopada 1944 r. o trybie wydawania zarządzeń w przedmiocie świadczeń rzeczowych (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1944 r., Nr 1, poz. 1). Por. Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół nr 36, Instrukcje dotyczące obowiązkowych dostaw dla województwa dokonany przez Biuro Ekonomiczne PKWN, sygn. 1289, k. 1-109a [cały poszyt]. Biuro Ekonomiczne PKWN zajmowało się przygotowaniem podstaw polityki gospodarczej. W styczniu 1945 r. powołano Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów do obsługi wykorzystano personel Biura Ekonomicznego PKWN – zob. A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2003, s. 401-402.

¹⁶ Zarządzenie Szefa Biura Ekonomicznego PKWN z dnia 1 grudnia 1944 r. wydanego w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej w sprawie rozpowszechniania Dziennika Świadczeń Rzeczowych (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1944 r., Nr 2, poz. 8).

¹⁷ Zarządzenie MAiH z dnia 17 lipca 1946 r., wydane w porozumieniu z Ministrem Ziem Odzyskanych w sprawie zaległości w obowiązkowych dostawach ziemiopłodów; zarządzenie MAiH w sprawie obliczenia i wyprowadzenia zaległości w obowiązkowych dostawach ziemiopłodów z roku gospodarczego 1945/46 (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1946 r., Nr 10, poz. 35 i 36).

zaległości w dostawach ziemiopłodów z roku gospodarczego 1944/1945 i częściowo z roku gospodarczego 1945/1946 – z wyjątkiem zaległości w pszenicy, życie, jęczmień, owsie, ziemniakach oraz warzywach. Poza tym umorzono zaległości powstałe w obowiązkowych dostawach różnych produktów rolnych w odniesieniu do gospodarstw o powierzchni do 2 ha, powstałych przynajmniej w 50% w wykonaniu dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej¹⁸, osadniczych na obszarze Ziem Odzyskanych, użytkowanych przez repatriantów, zniszczonych wskutek działań wojennych i klęsk żywiołowych w 1945 r. i w 1946 r. Tym samym ostatnie zarządzenia likwidujące system wojennych świadczeń rzeczowych weszły w życie 15 lipca 1946 r., kończąc dwuletni okres ich obowiązywania na ziemiach polskich¹⁹.

Organy administracji państwowej właściwe w sprawach wojennych świadczeń rzeczowych

Podstawowym ogniwem administracji państwowej odpowiedzialnym za akcję obowiązkowych dostaw w ramach wojennych świadczeń rzeczowych w pierwszych miesiącach po powołaniu PKWN było MAiH, a przede wszystkim jego Dział Wojennych Świadczeń Rzeczowych i Zakupów²⁰. Na mocy dekretu z dnia 1 grudnia 1944 r.²¹ organ ten funkcjonował do 1 października 1948 r.²² (sprawy przeszły do zakresu działania Ministra Przemysłu i Handlu), wcześniej jednak, bo 31 marca 1947 r., został przekształcony w resort aprowizacji²³. Na jego czele stał początkowo Teodor Piotrowski, zaś od 7 czerwca 1945 r. Jerzy Sztachelski. Po przekształceniu w 1947 r. resortem kierował Włodzimierz Lechowicz²⁴.

Struktura organizacyjna MAiH została zbudowana w oparciu o departamenty i biura: Departament Ogólny, Departament Ekonomiczny, Departament Artykułów Spożywczych, Departament Artykułów Przemysłowych i Polityki Rozdzielnictwa, Departament Rozrachunkowy, Departament Inspekcji, Departament Przemysłu Spożywczego, Departament Gospodarki Terenowej, Departament Świadczeń Rzeczowych, Departament Ziemiopłodów, Departament Handlu, Biuro Podsekretarza Stanu dla Spraw Przemysłu Spożywczego i Biuro Ekonomiczne Przemysłu Spożywczego. Przy urzędzie działały ponadto: Komisja Umów, Komisja do Spraw Zaległych Rozliczeń, Komisja

¹⁸ Dekret PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 13).

¹⁹ Por. Archiwum Państwowe w Białymstoku, zespół nr 71, Protokoły zamknięcia ksiąg obowiązkowych dostaw, zaległych świadczeń rzeczowych, sygn. 1756, k. 1-117 [cały poszyt].

²⁰ Szerzej zob. Z. Landau, B. Skrzyszewska (oprac.), *Sprawozdania resortów PKWN*, „Polska Ludowa. Materiały i Studia” 1965, t. 4, s. 143-144.

²¹ Dekret PKWN z dnia 1 grudnia 1944 r. w przedmiocie podziału niektórych resortów utworzonych ustawą z dnia 21 lipca 1944 r. (Dz.U. z 1944 r., Nr 14, poz. 73).

²² Dekret z dnia 29 września 1948 r. o zniesieniu Urzędu Apropowizacji (Dz.U. z 1948 r., Nr 48, poz. 360).

²³ Dekret z dnia 27 marca 1947 r. o zmianach organizacji i zakresie działania naczelnych władz administracyjnych (Dz.U. z 1947 r., Nr 131, poz. 130).

²⁴ Zob. K. Kersten, *Skład najwyższych organów władz państwowych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944-1961)*, „Polska Ludowa. Materiały i Studia” 1964, t. 3, s. 105-106, 108.

Współpracy z Międzynarodowym Funduszem Pomocy Dzieciom oraz Przedstawiciel do Spraw UNRRA²⁵. Agendami terenowymi zostały z kolei właściwe kompetencyjnie wydziały urzędów wojewódzkich oraz referaty starostw powiatowych.

Po powołaniu 31 grudnia 1944 r. Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej²⁶ utworzono urząd Głównego Pełnomocnika Rządu Tymczasowego dla spraw wojennych świadczeń rzeczowych, który został jednak zlikwidowany wraz ze swoimi agendami już 11 maja 1945 r. Zakres działania tego urzędu został przejęty przez MAiH, w którym utworzono Departament IX Realizacji Świadczeń Rzeczowych.

Działalność terenowego aparatu władzy państwowej w zakresie aprowizacji uregulowano 9 czerwca 1945 r., powierzając wojewodom kierowanie akcją aprowizacyjną oraz polityką gospodarczą na terenie województw²⁷. Natomiast w miastach stanowiących odrębne powiaty miejskie zadania te przyznano prezydentom miast, zaś w gminach (miejskich i wiejskich) przełożonym gminy, czyli burmistrzom i wójtom.

W zakres działań tych organów wchodził m.in. zbiór przedmiotów świadczeń rzeczowych i nadzorowanie obrotu nimi. W Warszawie i w Łodzi zakres działania powierzone zarządom miejskim, przy czym uprawnienia i obowiązki wojewodów przechodziły na prezydentów miast. Na czele wydziału aprowizacji i handlu urzędu wojewódzkiego stał jego naczelnik, zaś zastępcą był kierownik oddziału świadczeń rzeczowych. Wydział ten składał się z 9 oddziałów (ogólnego, planowania, świadczeń rzeczowych, ziemiopłodów, handlu, obrotu zwierzęcego, przemysłu spożywczego, artykułów przemysłowych i kontroli), których kompetencje określały szczegółowe instrukcje.

Zakres działania pozostałych organów ustanowiono 29 maja 1945 r.²⁸ Wraz z likwidacją urzędu Głównego Pełnomocnika do spraw wojennych świadczeń rzeczowych i jego terenowych pełnomocników sprawy te trafiły do: a) wojewódzkich pełnomocników – oddziały świadczeń rzeczowych wojewódzkich wydziałów aprowizacji i handlu; b) powiatowych pełnomocników – powiatowe inspektoraty świadczeń rzeczowych; c) gminnych pełnomocników – referaty świadczeń rzeczowych (przy zarządach gminnych)²⁹.

²⁵ United Nations Relief and Rehabilitation Administration [Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy]. Szerzej zob. Archiwum Państwowe w Olsztynie, zespół nr 390, Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 211, k. 1-17; Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół nr 317, Dostawy UNRRA, sygn. 5483, k. 1-18 i zespół nr 317, Sprawozdanie ilościowe z dostaw UNRRA, sygn. 5506.

²⁶ Ustawa z dnia 31 grudnia 1944 r. o powołaniu Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1944 r., Nr 19, poz. 99).

²⁷ Zarządzenie Ministrów: Administracji Publicznej i Handlu z dnia 9 czerwca 1945 r. w sprawie organizacji wydziałów aprowizacji i handlu urzędów wojewódzkich i referatów aprowizacji i handlu starostw (Dz. Urz. MAiH z dnia 25 czerwca 1945 r., Nr 4, poz. 17).

²⁸ Zarządzenie MAiH z dnia 29 maja 1945 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej w sprawie zniesienia Urzędu Głównego Pełnomocnika Rządu Tymczasowego dla spraw wojennych świadczeń rzeczowych i przejęcia jego agend na terenie Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. Urz. MAiH z dnia 25 czerwca 1945 r., Nr 4, poz. 18).

²⁹ Szczegółowe wytyczne dotyczące organizacji lokalnej i terenowej referatów świadczeń rzeczowych oraz rozdziału wymiaru obowiązkowych dostaw zawierały instrukcje dla ich kierowników – zob. Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół nr 317, Rozporządzenia Wydziału dotyczące obowiązkowych dostaw, sygn. 3722, k. 1-12.

Oddział świadczeń rzeczowych wojewódzkiego wydziału aprowizacji i handlu składał się z: kierownika, zastępcy (mógł nim być jeden z referentów), referenta działu ziemniaczanego, paszy oraz innych świadczeń i referenta produktów zwierzęcych (mleko i mięso), dwóch statystyków, sekretarza i dwóch maszynistek. Nadto w skład oddziału wchodził powiatowi kontrolerzy świadczeń rzeczowych. Oddziały te pełniły wszystkie czynności związane z nakładaniem na zobowiązanych, realizacją i kontrolą realizacji dostaw obowiązkowych.

Natomiast powiatowe inspektoraty składały się z: inspektora powiatowego, jego zastępcy, trzech referentów, dwóch statystyków, dwóch sekretarzy, względnie maszynistki i sekretarza. Poza tym w skład inspektoratu wchodził gminni kontrolerzy oraz poborcy (do 50 osób na powiat). Warto dodać, że powiatowe inspektoraty świadczeń rzeczowych nie były zespolone z powiatowymi referatami aprowizacji i handlu, zaś podlegały naczelnikowi wojewódzkiego wydziału aprowizacji i handlu, natomiast osobowo MAiH, względnie wojewodzie. Inspektoraty te pełniły funkcje związane z nakładaniem na zobowiązanych, realizacją i kontrolą realizacji dostaw obowiązkowych w stosunku do powiatów oraz przez kontrolerów gminnych nadzorowały działalność władz gminnych, gromadzkich i poborców w zakresie realizacji świadczeń rzeczowych.

Z kolei gminne referaty świadczeń rzeczowych podlegały służbowo powiatowym inspektorom aprowizacji i handlu lub – o ile pełniły funkcje zlecone – kierownikom powiatowych referatów aprowizacji i handlu, zaś osobowo wojewodzie. W skład gminnych referatów świadczeń rzeczowych wchodził referent i statystyk. Referaty te miały za zadanie – zgodnie z planem i we wskazanych terminach – realizację, magazynowanie, zabezpieczenie oraz przetransportowanie zebranych produktów. W tym celu współdziałały i pełniły nadzór gromadzkie komisje dostaw, zaś naczelnicy wojewódzkich wydziałów aprowizacji i handlu oraz kierownicy oddziałów świadczeń rzeczowych mogli zlecić referentom pełnienie funkcji, a także zadań poza wymienionymi z zakresu działalności wojewódzkich organów aprowizacji i handlu.

Powiatowe inspektoraty świadczeń rzeczowych zostały zniesione 25 września 1945 r. z obowiązującą mocą wsteczną od 15 września 1945 r.³⁰ Zakres ich działania przejęły referaty świadczeń rzeczowych utworzone przy starostwach. Dotychczasowi inspektorzy świadczeń rzeczowych objęli kierownictwo referatów, zaś personel inspektoratów (z wyjątkiem poborców) wszedł w skład referatów świadczeń rzeczowych przy starostwach. Jednocześnie referaty te zachowały strukturę i podział dotychczasowych inspektoratów. Wspomniani poborcy weszli w skład gminnych referatów świadczeń rzeczowych, którzy mieli przypadać po jednym na 3–6 gromad. Referaty świadczeń rzeczowych starostw podlegały służbowo staroście, który był odpowiedzialny za zbiór świadczeń rzeczowych na terenie powiatu wobec wojewody, oraz MAiH. Z kolei gminne referaty świadczeń rzeczowych podlegały służbowo wójtowi odpowiedzialnemu za zbiór świadczeń na terenie gminy wobec starosty.

³⁰ Zarządzenie Ministrów Administracji Publicznej i Apropowizacji i Handlu z dnia 25 września 1945 r. w sprawie zniesienia powiatowych inspektoratów świadczeń rzeczowych (Dz. Urz. MAiH z dnia 10 października 1945 r., Nr 11, poz. 56).

Obowiązkowe dostawy zbóż i ziemniaków

Jednym z pierwszych aktów wydanych jeszcze w warunkach wojennych dotyczących wojennych świadczeń rzeczowych był dekret PKWN z dnia 18 sierpnia 1944 r. nakładający obowiązek dostaw zbóż i ziemniaków dla państwa³¹. W akcie tym podkreślano, że wciąż trwająca nadal wojna z najazdem niemieckim oraz zniszczenie przez ten najazd równowagi gospodarczej kraju nie pozwalają przy zabezpieczeniu zaopatrzenia w żywność armii i ludności miejskiej oprzeć się wyłącznie na normalnej grze sił gospodarczych, w związku z czym wprowadzono na rok 1944/1945, celem zabezpieczenia stałego i równomiernego dopływu żywności dla armii, do miast i osiedli przemysłowych³², rzeczowe obowiązkowe świadczenia rzeczowe w postaci dostaw wskazanych produktów dla państwa.

W świetle postanowień dekretu dostawy zbóż zostały zmniejszone o $\frac{1}{4}$ w porównaniu z kontyngentami niemieckimi z lat 1943/1944, a dostawy ziemniaków o $\frac{1}{3}$, co tłumaczono potrzebą ulżenia mniejszym gospodarstwom i najbardziej poszkodowanym przez okupację. Jednocześnie całkowicie zniesiono obowiązkowe dostawy jarzyn i jaj w tym okresie.

Dostawy przypadające z ogólnej kwoty województwa na poszczególne powiaty określała wojewódzka rada narodowa, zaś dla prawobrzeżnej części województwa warszawskiego oraz dla wyzwolonych powiatów województwa kieleckiego rozdziału dostaw na powiaty dokonywał PKWN. Dostawy z ogólnej kwoty powiatu na poszczególne gminy ustalała powiatowa rada narodowa, zaś dostawy z ogólnej kwoty gminy na poszczególne gromady ustalała gminna rada narodowa³³.

Podziału dostaw dokonywano według powierzchni zasiewów danych kultur w województwie, powiecie i w gminie z uwzględnieniem jakości gleby. Podziału dostaw na poszczególne gospodarstwa w gromadzie dokonywała gromadzka komisja dostawowa w składzie 5-7 osób, wybierana przez wszystkich mieszkańców gromady, rolników właścicieli, na ogólnym zebraniu w obecności przedstawiciela gminnej rady narodowej.

Przy rozdziale dostaw na poszczególne gospodarstwa komisje kierowały się szczegółowymi wytycznymi wskazującymi wysokość dostaw w zależności od powierzchni użytków rolnych (od powyżej 50 ha do poniżej 2 ha)³⁴. Gospodarstwa poniżej 2 ha użytków rolnych mogły zostać całkowicie zwolnione od obowiązku dostaw³⁵. Poza tym gospodarstwa,

³¹ Dekret PKWN z dnia 18 sierpnia 1944 r. nakładający obowiązek dostaw zbóż i ziemniaków dla państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 9). Dekret ten został wydany na podstawie ustawy z dnia 15 sierpnia 1944 r. o tymczasowym trybie wydawania dekretów z mocą ustawy (Dz.U. z 1944 r., Nr 1, poz. 3).

³² Szerzej na temat zaopatrywania ludności nierolniczej w żywność i artykuły codziennego użytku zob. M. Pazgan, *Zagadnienia aprowizacji ludności województwa wrocławskiego z perspektywy starostwa kamiennogórskiego w latach 1945-1947*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2014, nr 1-2, s. 75-87.

³³ Tym samym ogółem wysokość dostaw na rok 1944/1945 z województw: lubelskiego, białostockiego, warszawskiego (powiaty prawobrzeżne), kieleckiego (powiaty wyzwolone) oraz okręgu rzeszowskiego wyniosła: pszenica 142,000 ton, żyto - 397,000 ton, jęczmień - 110,000 ton, owies - 164,000 ton, kartofle - 773,000 ton.

³⁴ Archiwum Akt Nowych, zespół nr 196, Sprawy wymiarowe. Wnioski i korespondencja dotyczące wymiaru dostaw w ramach świadczeń rzeczowych, sygn. 1578, k. 1-48 [cały poszyt].

³⁵ Należy pamiętać, że w wyniku reformy rolnej nastąpił spadek absolutnej liczby gospodarstw o obszarze 0-2 ha oraz o obszarze 10-50 ha, co stało się czynnikiem likwidacji głodu ziemi i zmniejszenia przeładnienia agrarnego. Zob. H. Jędruszczak, op. cit., s. 375.

których zasiewy zostały zniszczone lub uszkodzone w toku ostatnich działań wojennych, mogły zostać zwolnione od dostaw (proporcjonalnie do zniszczeń) przez gromadzką komisję dostawową. Dostawy przypadające na te gospodarstwa zostały rozdzielone na pozostałe nieposzkodowane w czasie działań wojennych gospodarstwa tak, że ogólna suma dostaw z gromady zostać miała niezmieniona. O częściowym zmniejszeniu dostaw przypadających na całe powiaty decydować mogła tylko wojewódzka rada narodowa za zgodą Prezydium PKWN. Wszystkie sprawy związane z częściowym lub całkowitym zwolnieniem od dostaw musiały być załatwione nie później niż 15 września 1944 r.

Gospodarstwa zobowiązane do dostaw uskuteczniały je podwodami własnymi do składów i magazynów organizacji³⁶ wyznaczonych dla każdej gminy przez powiatową radę narodową. Dostawy dokonane przez gospodarstwa bezpośrednio dla Armii Polskiej i dla Armii Czerwonej³⁷ były zaliczane na poczet obowiązkowych dostaw, zaś jako dowód wykonania dostaw służyły kwity wystawione przez jednostki wojskowe (tzw. żądania czekowe i obustronne protokoły przyjęcia i odbioru).

Terminy określenia dostaw dla poszczególnych jednostek terytorialnych były ustalane przez wojewódzkie, powiatowe i gminne rady narodowe. Z kolei gromadzkie komisje dostawowe dokonywały rozdziału dostaw na poszczególne gospodarstwa. Dostawy rozpoczęły się 7 września 1944 r., zaś organizacje przyjmujące z ramienia państwa dostawy miały prawo przyjmowania ich tytułem awansu od dnia 31 sierpnia 1944 r.

Przyjęto, że nadwyżka zbóż po pełnym dokonaniu dostaw obowiązkowych powinna znajdować się w rozporządzeniu producenta, który miał prawo sprzedać ją swobodnie dowolnemu odbiorcy po cenach ustalonych za obopólną zgodą. Prawa wolnej sprzedaży zbóż nabywał rolnik wtedy, gdy jego powiat w całości wywiązał się z przypadających nań dostaw zbóż. Z chwilą gdy to nastąpiło, dla wszystkich rolników powiatu wprowadzony został niczym nieograniczony wolny handel. Jak podkreśla Hanna Jędruszczak, „w ten sposób zamierzano utrzymywać konsumpcję wsi na poziomie niezbędnym, a maksymalizować podaż towarową wsi”³⁸.

Na przełomie listopada i grudnia 1944 r. władze państwowe na wyzwolonych ziemiach polskich próbowały zachęcać ludność do wywiązywania się z obowiązkowych dostaw. Jedną z metod zachęty była akcja premiowania³⁹, opierająca się towarach premiowych, które otrzymać miały gospodarstwa rolne o obszarze od 50 do poniżej 2 ha użytków rolnych oraz pracownicy rolni gospodarstw o obszarze powyżej 15 ha użytków rolnych lub gospodarstw rozparcelowanych na cele reformy rolnej – o ile zatrudnieni byli w tym samym gospodarstwie w sezonie letnim i jesiennym 1944 r. przynajmniej przez 4 miesiące i nie posiadali własnych gospodarstw, a gospodarstwa, w których byli zatrudnieni, wykonały obowiązkowe dostawy zbóż i ziemniaków przynajmniej w 75%.

³⁶ Organizacje przyjmujące z ramienia państwa dostawy przymusowe płaciły za produkty ceny zwiększone w stosunku do cen 1943/1944 r. o okragło 10%, a więc: za pszenicę – 37,50 zł za 100 kg, za żyto – 27,50 zł za 100 kg, za jęczmień – 27,50 zł za 100 kg, za owies – 26,50 zł za 100 kg, za kartofle – 9,00 zł za 100 kg.

³⁷ Zob. M. Markiewicz, op. cit., s. 119; M. Kościuszko, op. cit., s. 72–88.

³⁸ H. Jędruszczak, op. cit., s. 376.

³⁹ Rozporządzenie Przewodniczącego PKWN z dnia 27 listopada 1944 r. o premiowaniu dostaw obowiązkowych zbóż i ziemniaków w roku gospodarczym 1944/45 (Dz.U. z 1944 r., Nr 13, poz. 72).

Zgodnie z przyjętymi postanowieniami uprawnionych podzielono na 5 kategorii, którzy otrzymywali 9 rodzajów towarów premiowych (nafta, sól zapalki, wódka, tytoń, cukier, skóra, mydło, żelazo surowe) w ustalonej ilości⁴⁰. Towary premiowe otrzymywali uprawnieni za pośrednictwem spółdzielni rolniczo-handlowych i spożywczych oraz ewentualnie innych firm, upoważnionych przez szefa Biura Ekonomicznego przy Prezydium PKWN. Podstawą do wydawania towarów premiowych przez punkty rozdzielcze były imienne karty premiowe, które uprawnionym osobom wydawały zarządy gminne, względnie miejskie, po stwierdzeniu wykonania dostaw, od których uzależnione jest prawo do otrzymania towarów premiowych. Dowodem wykonania dostaw obowiązkowych były wyłącznie poświadczenia dostawy i pokwitowania wydane przez spółdzielnie i punkty skupu uprawnione do przyjmowania dostaw obowiązkowych. Szef Biura Ekonomicznego lub upoważnione przez niego władze miejscowe zarządzały, w jakich terminach były realizowane poszczególne kupony kart premiowych w poszczególnych powiatach⁴¹. Towary premiowe były wydawane po ustalonych urzędowo cenach. Poza tym szef Biura Ekonomicznego mógł m.in. uzależnić wydawanie poszczególnym gospodarstwom rolnym kart premiowych od wykonania obowiązkowych dostaw mleka czy mięsa.

Na przełomie stycznia i lutego 1945 r. władze państwowe zezwoliły do dnia 1 kwietnia 1945 r. na ponadkontyngentową dostawę ziemniaków i jęczmienia dla gorzelni⁴². Tym samym przyjęto, że za każde 100 kg dostarczonych ziemniaków i 3 kg jęczmienia przysługiwała dostawcy premia w wysokości 1,5 l surówki gorzelnianej, zaś za ziemniaki niepełnowartościowe, lecz nadające się do użytku gorzelni, premia wynosić miała do 50% surówki gorzelnianej, przy czym jednak dostarczonych w ten sposób ziemniaków lub jęczmienia nie zaliczano na poczet dostaw z tytułu obowiązkowych świadczeń rzeczowych.

Ziemniaki i jęczmień mogły być dostarczone zbiorowo przez gminy lub gromady do gorzelni, przy czym koszt dostawy obciążał dostawców. Za zgodą wojewódzkich wydziałów aprowizacji gorzelnie mogły ogłosić przed dniem 1 kwietnia 1945 r., o ile zapotrzebowanie na ziemniaki lub jęczmień zgodnie z ich zdolnością produkcyjną zostało pokryte, o wcześniejszym zakończeniu akcji premiowej. Surówkę gorzelnianą, jako premię za dostarczone ziemniaki lub jęczmień, wydawała gorzelnia. W tym celu gorzelnie prowadziły osobne księgi otrzymanych produktów i wydanych za nie premii.

⁴⁰ W zależności od kategorii uprawnieni mogli otrzymać: od 6 do 2 l nafty, od 5 do 1,5 kg soli, 4 pudełek zapalek, od 2,5 do 0,75 l wódki, od 0,55 do 0,15 kg tytoniu, od 4,5 do 1,5 kg cukru, od 0,30 do 0,10 kg skóry, od 1 do 0,25 kg mydła oraz od 24 do 6 kg surowego żelaza. Ustalono również, że wymienione ilości towarów premiowych przypadają na okres do 30 czerwca 1945 r.

⁴¹ Por. Z. Kalandyk, *Główne kierunki działalności władz powiatowych i miejskich w Sandomierzu w latach 1944–1950*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2016, nr 3(25), s. 381.

⁴² Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 stycznia 1945 r. o ponadkontyngentowych dostawach ziemniaków i jęczmienia dla gorzelni w okresie zimy 1944/45 (Dz.U. 1945 r., Nr 5, poz. 20).

Obowiązkowe dostawy mięsa, mleka i siana

Postanowienia dotyczące obowiązkowych dostaw będących przedmiotem niniejszej części analizy zostały ustanowione dekretem PKWN z dnia 22 sierpnia 1944 r. i weszły w życie 31 sierpnia⁴³.

Dostawy mięsa zostały zmniejszone w stosunku do kontyngentów niemieckich o $\frac{1}{3}$ i ustalone na 71,2 tys. ton żywej wagi bydła rogatego oraz 24,2 tys. ton żywej wagi nierogacizny, zaś wysokość dostaw określona została dla bydła trzody średniej jakości. Przy dostarczeniu bydła i trzody o jakości wyższej od średniej zaliczano mniejsze ilości dostawionego żywca za większe, a przy dostarczeniu bydła i trzody jakości gorszej od średniej przyjmowano je tylko przy ilości większej od wymierzonej, według wskazanych wartości.

W przypadku dostaw mleka, podobnie jak w przypadku mięsa, dostawy te obniżono przeciętnie o 70% w stosunku do kontyngentów niemieckich⁴⁴. Dostaw tych dokonywali właściciele krów w zależności od liczby posiadanych krów i województwa⁴⁵. Natomiast zgodnie z postanowieniami z dnia 22 stycznia 1945 r.⁴⁶ zezwolono rolnikom, którzy wywiązali się z obowiązkowych dostaw mlecznych, na dostawę mleka do właściwych zakładów mleczarskich⁴⁷. Dostawcy otrzymywali za każdy dostarczony litr mleka pełnego 0,50 zł oraz za każdą jednostkę tłuszczu w dostarczonym mleku prawo do zakupu którejkolwiek ze wskazanych pasz po cenach urzędowych w następującej ilości: 1 kg otrąb żytnich lub 0,8 kg otrąb pszennych, lub 0,5 kg makuchu, lub 1 kg suszonych wytlóków buraczanych, lub 15 kg wywaru ziemniaczanego, lub 12 kg świeżych wytlóków buraczanych, lub 7 kg słodzin browarnianych.

W przypadku dostaw siana ustalono je w następującej wysokości: województwo lubelskie – 37 tys. ton, województwo białostockie – 22 tys. ton, województwo warszawskie (powiaty prawobrzeżne) – 18 tys. ton, okręg rzeszowski – 29 tys. ton, województwo kieleckie (powiaty wyzwolone) – 6 tys. ton. Dawało to razem 112 tys. ton siana, które przyjmowano wyłącznie suche, zdrowe i w normalnej jakości.

Dostawy przypadające na poszczególne powiaty określone były przez wojewódzką radę narodową. Dla prawobrzeżnej części województwa warszawskiego oraz dla uwolnionych powiatów województwa kieleckiego rozdziału dostaw na powiaty dokonywał PKWN. Dostawy przypadające na poszczególne gminy ustalała powiatowa rada narodowa, zaś dostawy na poszczególne gromady ustalała gminna rada narodowa.

⁴³Dekret PKWN z dnia 22 sierpnia 1944 r. o wojennych świadczeniach rzeczowych – obowiązkowych dostawach mięsa, mleka i siana dla państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 10).

⁴⁴Archiwum Narodowe w Krakowie, zespół nr 665, Odezwa do ludności Generalnego [wydana przez Generalnego Gubernatora Franka w sprawie odstawiania przymusowych kontyngentów żywnościowych], sygn. 1608, k. 1; Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół nr 632, Ogłoszenie [w sprawie dostarczenia kontyngentu zbożowego], sygn. 1243, k. 1.

⁴⁵W poszczególnych województwach należało dostarczyć: na jedną krowę – od 160 do 180 l mleka, na dwie krowy – od 200 do 250 l mleka, zaś na 3 krowy lub więcej – od 250 do 300 l mleka.

⁴⁶Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 1945 r. o zakupie i sprzedaży nabiału przez zakłady mleczarskie (Dz.U. z 1945 r., Nr 5, poz. 19).

⁴⁷Archiwum Państwowe w Radomiu, zespół nr 1193, Odezwa do rolników informująca o rozpoczęciu pracy przez mleczarnie i wzywająca do dostawy mleka, sygn. 90, k. 1.

Podziału dostaw siana dokonywano podług powierzchni łąk i zasiewów odpowiednich kultur, podziału dostaw mięsa podług ilości pogłowia z uwzględnieniem strat poniesionych wskutek ostatnich działań wojennych, przy czym zasadniczą wytyczną stanowiło dążenie do zachowania, gdzie to tylko możliwe, w każdym gospodarstwie co najmniej jednej krowy (o ile w chwili wydania dekretu posiadało ono tylko jedną krowę) oraz zachowania podstawowego materiału rozplodowego bydła rogatego, nierogatego i obór zarodowych.

Na gromadzkiej komisji dostawowej wybranej dla podziału dostaw zbóż i kartofli spoczywał obowiązek podziału dostaw siana na poszczególne gospodarstwa w gromadzie. Ta sama komisja uzupełniona przez jednego lub dwóch przedstawicieli bezrolnych właścicieli bydła i nierogacizny, wybieranych na specjalnym zebraniu w obecności przedstawiciela gminnej rady narodowej, dokonywała podziału mięsa oraz czuwała nad należytym ściąganiem dostaw mleka.

Gospodarstwa, których pogłowie poniosło straty w toku działań wojennych, mogły zostać częściowo zwolnione od dostaw mięsa przez gromadzką komisję dostawową. Dostawy przypadające na te gospodarstwa były rozdzielane na pozostałe gospodarstwa tak, że ogólna suma dostaw z gromady zostawała niezmieniona.

O częściowym zmniejszeniu dostaw przypadających na całe powiaty decydowała wyłącznie wojewódzka rada narodowa za zgodą Prezydium PKWN. Wszystkie sprawy związane z częściowym lub całkowitym zwolnieniem od dostaw musiały być załatwione nie później niż 30 września 1944 r. Warto dodać, że przedterminowe wypełnienie przypadających dostaw mleka i mięsa stanowiło podstawę dodatkowego przydziału dla poszczególnych powiatów, gmin i gromad, artykułów przemysłowych z zapasów przeznaczonych przez państwo dla rolnictwa.

Obowiązkowe dostawy jaj kurzych

Postanowienia dotyczące obowiązkowych dostaw jaj kurzych dla celów świadczeń rzeczowych na terenie całego Państwa zostały przyjęte 16 lutego 1945 r.⁴⁸, zaś akcję ich zajmowania na rzecz państwa rozpoczęto od 10 marca. Wysokość i terminy dostaw oraz sposób ich rozdziału między zobowiązanych tudzież ceny płacone za jaja ustalone zostały przez MAiH w drodze zarządzenia, które ukazało się 17 lutego⁴⁹. Rolnicy z terenów zniszczonych wskutek działań wojennych mogli być zwolnieni z obowiązkowych dostaw jaj kurzych⁵⁰. Jednocześnie uznano, że wolny handel jajami kurzymi jest dozwolony dla poszczególnych zobowiązanych po wykonaniu obowiązkowej dostawy jaj i z tą chwilą znoszono skutki zajęcia w stosunku do osób, które wykonały obowiązek dostawy.

⁴⁸ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dz.U. z 1945 r., Nr 7, poz. 31).

⁴⁹ Zarządzenie MAiH z dnia 17 lutego 1945 r. w sprawie wykonania rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1945 r., Nr 7, poz. 22).

⁵⁰ Archiwum Akt Nowych, zespół nr 196, Sprawy zwolnień od obowiązku dostaw świadczeń rzeczowych. Korespondencja, sygn. 1580, k. 1-13.

Jako dowód wykonania dostaw służyć miały pokwitowania zbiornic jaj. Jednakże już 27 lipca 1945 r. ogłoszono rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów w którym podkreślono, że MAiH mógł w drodze zarządzeń określać tereny, na których dozwolony był wolny handel jajami przed całkowitym wypełnieniem dostaw obowiązkowych⁵¹.

Całość wyznaczonych dostaw jaj miała zostać wykonana w 70% dostaw do 31 lipca 1945 r. i w pozostałych 30% dostaw do 30 września 1945 r. Rolnicy obowiązani do dostaw uskuteczняли je na własny koszt poprzez dostarczenie do ustalonych punktów skupu (zbiornic). Dokonywaniem rozdziału dostaw jaj na poszczególne gospodarstwa najpóźniej do 10 marca 1945 r. zajmowały się gromadzkie komisje dostawowe. Poza tym oczywiście dokonywano skupu jaj kurzych, który odbywał się przez Związek Gospodarczy Spółdzielni RP „Społem”⁵², za pośrednictwem zbiornic wyznaczonych przez ten związek i zatwierdzonych przez MAiH.

Gospodarstwa, w których kury wyginęły wskutek zarazy lub z innych przyczyn, mogły zostać zwolnione od obowiązkowych dostaw przez gromadzką komisję dostawową, zaś dostawy przypadające na te zwolnione gospodarstwa były rozdzielone na pozostałe w taki sposób, by ogólna suma dostaw z gromady pozostała niezmieniona. Dodatkowo od obowiązkowych dostaw zwolnione zostały zakwalifikowane przez Izby Rolnicze zarodowe hodowle drobiu.

Jak zauważono podkreślono, gromadzkie komisje dostawowe zawiadamiały do 10 marca 1945 r. właściwego starostę (referat aprowizacji i handlu) przez zarządy gminne o dokonanych rozdziale obowiązkowych dostaw jaj na poszczególne gospodarstwa. W dalszej kolejności starostwa (referat aprowizacji i handlu) obowiązane były do 15 marca 1945 r. do zawiadomienia wojewodów (referaty aprowizacji i handlu), zaś do dnia 20 marca 1945 r. wojewodowie mieli obowiązek zawiadomienia MAiH o ilościach obowiązkowych dostaw w powiatach, względnie województwach. Odpis tych zawiadomień wojewodowie byli obowiązani przesłać do centrali „Społem”.

Dostawca jaj otrzymywał od zbiornicy numerowane firmowe pokwitowanie z dokonanej dostawy. Było ono sporządzone przez kalkę w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach, z których oryginał otrzymywał dostawca, zaś odpis zostawał w bloku, który był przechowywany w aktach zbiornicy. W pokwitowaniu zaznaczano nazwisko i imię dostawcy, imię ojca, miejsce zamieszkania, nazwę gromady, gminy i powiatu, wielkość gospodarstwa w hektarach oraz liczbę dostarczonych jaj w kilogramach i sztukach. Sprawozdania z wykonanych dostaw składano do dnia 10 każdego miesiąca za miesiąc poprzedni.

⁵¹ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 27 lipca 1945 r. o zmianie rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1945 r., Nr 19, poz. 51). Wysokość obowiązkowych dostaw jaj w 1945 r. ustalono według wielkości gospodarstw rolnych. Gospodarstwa od 0,5 do 2 ha miały dostarczyć 4 kg jaj, czyli ok. 75 sztuk, zaś gospodarstwa największe (od 50 do 100 ha) miały dostarczyć 50 kg jaj, czyli ok. 1000 sztuk.

⁵² Reaktywowanie handlu spółdzielczego w Polsce nastąpiło w listopadzie 1944 r., kiedy to została ustalona struktura powojennej spółdzielczości, co miało miejsce na odbytym 25 i 26 listopada w Lublinie Kongresie Spółdzielczym, podczas którego powołano do życia „Społem” Związek Gospodarczy Spółdzielni RP. Zob. J. Kaliński, op. cit., s. 80.

Natomiast oddziały „Społem” składały wojewodom do dnia 10 każdego miesiąca sprawozdanie miesięczne za miesiąc poprzedni z liczby odebranych jaj na obowiązkowe dostawy, wydanych na skutek poleceń właściwych władz, co następowało według wzoru zatwierdzonego przez MAiH. Odpis tego sprawozdania był przesyłany do centrali „Społem”. Pierwsze sprawozdanie obejmowało skup za marzec i kwiecień i było nadsyłane do 10 maja 1945 r. Centrala „Społem” składała MAiH do dnia 15 każdego miesiąca za miesiąc poprzedni sprawozdanie miesięczne ze skupu jaj na obowiązkowe dostawy, przy czym pierwsze sprawozdanie za marzec i kwiecień zostało nadesłane do 15 maja 1945 r.

Cenę za dostarczone na obowiązkowe dostawy jaj ustalono w wysokości 20 zł za kg. Cena ta była uiszczana dostawcy przy dostawie gotówką. Natomiast dostarczone obowiązkowo jaja podlegały dyspozycji MAiH. Należy podkreślić, że naruszenie postanowień dotyczących obowiązkowych dostaw jaj kurzych dla państwa podlegało karze więzienia lub karze śmierci zgodnie z przywołanym wcześniej art. 10 dekretu PKWN z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa.

Odpowiedzialność karna

Wszystkie postanowienia dotyczące obowiązkowych dostaw przewidywały odpowiedzialność karną za złośliwe uchylanie się od obowiązkowych dostaw, co oznaczało, że winni mieli być pociągnięci do niej na mocy prawa wojennego. Art. 10 dekretu PKWN o ochronie Państwa, który wszedł w życie 3 listopada 1944 r. z mocą wsteczną od 15 sierpnia 1944 roku⁵³, stanowił, że każdy, kto w czasie wojny uchylał się od obowiązku świadczenia rzeczowego, albo udaremniał lub utrudniał spełnienie tego obowiązku, podlegał karze więzienia lub karze śmierci.

Właściwe do rozpoznania tych spraw były okręgowe sądy wojskowe. W świetle okólnika nr 20 MAiH z dnia 30 kwietnia 1945 r.⁵⁴ zalecano stosować tryb wymierzania kar w stosunku do uchylających się od tego obowiązku, który polegał na tym, że starostwa (referaty aprowizacji i handlu) kierowały sprawy o niewykonanie obowiązkowych świadczeń rzeczowych do referatu karnego tego starostwa z wnioskiem o wymierzenie grzywny do 2 tys. zł w sprawach mniejszej wagi lub o ukaranie aresztem do dwóch miesięcy względnie grzywną do 2 tys. zł, o ile stwierdziły złą wolę zobowiązanego do świadczeń⁵⁵. Ponadto starostwa (referaty aprowizacji i handlu) w wypadkach mniejszej wagi mogły wносить o wymierzenie kary trzydniowego aresztu, co następowało w postępowaniu nakazowym. Natomiast przy stwierdzeniu wyjątkowej złośliwości zobowiązanego do świadczeń sprawę kierowano do wydziału aprowizacji i handlu urzędu wojewódzkiego przez przekazanie sprawy do prokuratora wojskowego⁵⁶.

⁵³ Dekret PKWN z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 10, poz. 50).

⁵⁴ Okólnik nr 20 MAiH z dnia 30 kwietnia 1945 r. w sprawie stosowania sankcji karnych w wypadkach niewykonania obowiązkowych dostaw dla Państwa (Dz. Urz. MAiH z dnia 4 maja 1945 r., Nr 1, poz. 2).

⁵⁵ Sprawy karne w starostwach prowadzone były według postanowień rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu karno-administracyjnym (Dz.U. Nr 38, poz. 365).

⁵⁶ Por. M. Markiewicz, op. cit., s. 122-123.

Wraz z utworzeniem inspektoratów świadczeń rzeczowych przy starostwach MAiH wydał 31 sierpnia 1945 r. okólnik nr 39 w sprawie uzupełnienia przywołanego okólnika nr 20 z dnia 30 kwietnia 1945 r.⁵⁷, który stanowił, że powiatowe inspektoraty świadczeń rzeczowych, w wypadkach gdy zobowiązany do świadczeń rzeczowych nie wypełniał ich wskutek zlej woli, opieszałości lub sabotażu, są uprawnione do kierowania spraw o ukaranie wprost do okręgowego prokuratora wojskowego.

W późniejszym czasie, po uchyleniu dekretu o ochronie Państwa karalność za przestępstwa związane z obowiązkowymi dostawami odbywała się na podstawie art. 17 ust. 1 i 2 dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa⁵⁸, według którego każdy, kto złośliwie uchylał się od ciężącego na nim z mocy ustawy powszechnego obowiązku świadczenia rzeczowego albo spełnienie takiego obowiązku ciężącego na innej osobie, utrudniał lub udaremniał albo publicznie nawoływał do uchylania się od obowiązku takiego świadczenia, podlegał karze więzienia do lat 5 lub aresztu. Dodatkowo kto, mając obowiązek ściągania świadczeń rzeczowych, obowiązku tego nie dopełniał, podlegał karze więzienia.

Na podstawie zaleceń MAiH⁵⁹ wszystkie sprawy, w których stan faktyczny pokrywał się z postanowieniami dekretu z 1944 r. lub postanowieniami ustawy o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych, należało kierować do właściwego prokuratora sądu okręgowego. Z kolei władze I instancji mogły czynić to bezpośrednio lub za pośrednictwem władz II instancji. Natomiast dla przymuszenia powszechnego obowiązku świadczeń rzeczowych w wypadkach uchylania się od świadczeń mniejszej wagi zalecano stosowanie przepisów o postępowaniu przymusowym w administracji⁶⁰.

Oznaczało to, że władzą zarządzającą egzekucję było starostwo (referat świadczeń rzeczowych), zaś organem egzekucyjnym – zarząd gminny (poborcy). Celem wdrożenia egzekucji starostwo wystawiało tytuł egzekucyjny, którym był nakaz dostawy obowiązkowej, opatrzony wzmianką stwierdzającą wykonalność, oraz wzmianką, że kara pieniężna w wysokości 500 zł z zamianą na 5 dni aresztu będzie stosowana każdorazowo, o ile świadczenie nie będzie wykonane w terminie oznaczonym w tytule, przy czym kara pieniężna mogła być stosowana kilkakrotnie, aż do wykonania świadczenia. Tak sporządzony tytuł egzekucyjny doręczano zobowiązanemu za pokwitowaniem. W postępowaniu przymusowym można było stosować rewizję domową i osobistą zobowiązanego⁶¹. Rewizję domową wolno było przeprowadzić, jeżeli zachodziło podejrzenie,

⁵⁷ Okólnik nr 39 MAiH z dnia 31 sierpnia 1945 r. w sprawie uzupełnienia okólnika nr 20 z dnia 30 kwietnia 1945 r. o stosowaniu sankcji karnych w wypadkach niewykonania obowiązkowych dostaw dla Państwa (Dz. Urz. MAiH z dnia 10 września 1945 r., Nr 10, poz. 50).

⁵⁸ Dekret z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. z 1945 r., Nr 53, poz. 300).

⁵⁹ Okólnik nr 54 MAiH z dnia 22 grudnia 1945 r. w sprawie sankcji karnych za niewykonanie obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz. Urz. MAiH z dnia 28 grudnia 1945 r., Nr 15, poz. 85).

⁶⁰ Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu przymusowym w administracji (Dz.U. Nr 36, poz. 342 ze zm.).

⁶¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 23 sierpnia 1932 r. o sposobie przeprowadzenia rewizji osobistej w postępowaniu przymusowym w administracji (Dz.U. Nr 89, poz. 75).

że przedmioty ukryto, natomiast rewizję osobistą zobowiązanego wolno było przeprowadzić jedynie przy sposobności przeprowadzenia u niego rewizji domowej, przy czym należało poprzedzić ją zawsze ustnym wezwaniem do dobrowolnego wydania posiadanych przy sobie pieniędzy.

Z kolei w razie dostaw dla wojska, zgodnie z art. 91 § 1 i 2 Kodeksu karnego Wojska Polskiego, który wszedł w życie 30 września 1944 r. z mocą wsteczną od 1 września 1939 r.⁶², każdy, kto w czasie wojny lub grożącej wojny nie wykonywał obowiązujących świadczeń rzeczowych albo umówionej dostawy dla wojska lub wykonywał je niezgodnie z prawem lub umową, podlegał karze więzienia, podobnie jak dostawca, pośrednik, pełnomocnik lub funkcjonariusz dostawcy albo pośrednik, którzy spowodowali niewykonanie świadczenia rzeczowego.

Pamiętać należy, że władze państwowe często przeprowadzały akcję ściągania świadczeń rzeczowych przy użyciu wszelkich dostępnych środków przymusu, przydzielając do ich pobierania po jednej jednostce wojska na każdy powiat. W trakcie czynności rekwizycyjnych często dochodziło do przypadków nadużyć przemocy fizycznej i zastraszania (np. strzelanie ludności pod nogi), a także przypadki przymusowego wcielania do wojska chłopów lub ich synów oraz zabójstwa za stawianie oporu⁶³.

Zakończenie

System wojennych świadczeń rzeczowych został ostatecznie zlikwidowany 1 lipca 1946 r.; jako powód, obok przesłanek natury politycznej, wskazuje się „liczne ujemne zjawiska, jakie wywoływał ten system wiązania gospodarki chłopskiej z ekonomiką całego państwa”⁶⁴. Należy jednak pamiętać, że świadczenia te, często utożsamiane z kontyngentami okresu okupacji, za których niedostarczenie groziła kara śmierci⁶⁵, nie cieszyły się rzecz jasną popularnością na wsi⁶⁶, a nowej władzy na ziemiach zależało na przyciągnięciu chłopstwa i uzyskaniu jego poparcia dla niej.

Poza tym z pewnością świadczenia rzeczowe okazały się kosztowną formą aprowizacji miast, a jednocześnie stanowiły czynnik utrudniający wyzwalanie inicjatyw społecznych i indywidualnych w zakresie odbudowy i wzrostu produkcji wiejskiej. Utrzymywanie świadczeń przez dwuletni okres było jednak koniecznością, bowiem tylko w ten sposób związnie gospodarki wsi z miastem, przy olbrzymim braku towarów przemysłowych, zapewniał odpowiednią podaż produktów rolnych na cele aprowizacyjne i produkcyjne⁶⁷.

⁶²Dekret PKWN z dnia 23 września 1944 r. Kodeks karny Wojska Polskiego (t.j. Dz.U. z 1957 r., Nr 22, poz. 107).

⁶³Szerzej: M. Markiewicz, op. cit., s. 121-123.

⁶⁴J. Kaliński, op. cit., s. 68. Por. M. Markiewicz, op. cit., s. 124; Z. Kalandyk, op. cit., s. 381.

⁶⁵Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół nr 632, Obwieszczenie [o skazaniu na śmierć 9 rolników za niedostarczenie kontyngentów], sygn. 1118, k. 1.

⁶⁶Zob. J. Kaliński, *Wpływ sytuacji rynkowej na warunki bytowe ludności: lipiec 1946 – grudzień 1948 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1969, nr 2, s. 319.

⁶⁷Ibidem, s. 319-320.

Ostatecznie przez ten okres świadczenia rzeczowe wypełniały funkcję wyżywienia ludności miejskiej i – jak zauważono na wstępie – stanowiły jeden z istotnych elementów ówczesnej gospodarki żywnościowej. Mimo że system świadczeń rzeczowych nie był doskonały, zaś praktyka pozostawała wiele do życzenia, należy jednak uznać, że od strony administracyjnej system ten został zorganizowany w trudnych warunkach najpierw wojennych, a następnie powojennych w sposób wystarczający (na miarę tych okoliczności), wykorzystując w sferze normatywnej nierzadko z powodzeniem przedwojenny dorobek legislacyjny i organizacyjny w zakresie świadczeń rzeczowych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Archiwum Akt Nowych, zespół nr 196, Sprawy wymiarowe. Wnioski i korespondencja dotyczące wymiaru dostaw w ramach świadczeń rzeczowych, sygn. 1578.
- Archiwum Akt Nowych, zespół nr 196, Sprawy zwolnień od obowiązku dostaw świadczeń rzeczowych. Korespondencja, sygn. 1580.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, zespół nr 665, Odezwa do ludności Generalnego [wydana przez Generalnego Gubernatora Franka w sprawie odstawiania przymusowych kontyngentów żywnościowych], sygn. 1608.
- Archiwum Państwowe w Białymstoku, zespół nr 71, Protokoły zamknięcia ksiąg obowiązkowych dostaw, zaległych świadczeń rzeczowych, sygn. 1756.
- Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół nr 632, Obwieszczenie [o skazaniu na śmierć 9 rolników za niedostarczenie kontyngentów], sygn. 1118.
- Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół nr 632, Ogłoszenie [w sprawie dostarczenia kontyngentu zbożowego], sygn. 1243.
- Archiwum Państwowe w Olsztynie, zespół nr 390, Protokoły przejęcia darów UNRRA, sygn. 211.
- Archiwum Państwowe w Radomiu, zespół nr 1193, Odezwa do rolników informująca o rozpoczęciu pracy przez mleczarnie i wzywająca do dostawy mleka, sygn. 90.
- Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół nr 36, Instrukcje dotyczące obowiązkowych dostaw dla województwa dokonany przez Biuro Ekonomiczne PKWN, sygn. 1289.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół nr 317, Rozporządzenia Wydziału dotyczące obowiązkowych dostaw, sygn. 3722.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół nr 317, Dostawy UNRRA, sygn. 5483.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół nr 317, Sprawozdanie ilościowe z dostaw UNRRA, sygn. 5506.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 30 marca 1939 r. o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz.U. z 1939 r., Nr 30, poz. 200).
- Ustawa z dnia 15 sierpnia 1944 r. o tymczasowym trybie wydawania dekretów z mocą ustawy (Dz.U. z 1944 r., Nr 1, poz. 3).
- Ustawa z dnia 31 grudnia 1944 r. o powołaniu Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1944 r., Nr 19, poz. 99).
- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 roku o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 372).
- Dekret PKWN z dnia 18 sierpnia 1944 r. nakładający obowiązek dostaw zbóż i ziemniaków dla państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 9).
- Dekret PKWN z dnia 22 sierpnia 1944 r. o wojennych świadczeniach rzeczowych – obowiązkowych dostawach mięsa, mleka i siana dla państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 10).
- Dekret PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 13).
- Dekret PKWN z dnia 23 września 1944 r. Kodeks karny Wojska Polskiego (t.j. Dz.U. z 1957 r., Nr 22, poz. 107).
- Dekret PKWN z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 10, poz. 50).
- Dekret PKWN z dnia 1 grudnia 1944 r. w przedmiocie podziału niektórych resortów utworzonych ustawą z dnia 21 lipca 1944 r. (Dz.U. z 1944 r., Nr 14, poz. 73).
- Dekret z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. z 1945 r., Nr 53, poz. 300).
- Dekret z dnia 29 września 1948 r. o zniesieniu Urzędu Apropowizacji (Dz.U. z 1948 r., Nr 48, poz. 360).
- Dekret z dnia 27 marca 1947 r. o zmianach organizacji i zakresie działania naczelných władz administracyjnych (Dz.U. z 1947 r., Nr 131, poz. 130).
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu przymusowym w administracji (Dz.U. Nr 36, poz. 342 ze zm).
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu karno-administracyjnym (Dz.U. Nr 38, poz. 365).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 23 sierpnia 1932 r. o sposobie przeprowadzenia rewizji osobistej w postępowaniu przymusowym w administracji (Dz.U. Nr 89, poz. 75).
- Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych, Spraw Zagranicznych, Skarbu, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych, Przemysłu i Handlu, Komunikacji, Opieki Społecznej oraz Poczty i Telegrafów z dnia 26 sierpnia 1939 r. w sprawie wykonania ustawy o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz.U. z 1939 r., Nr 81, poz. 529).

- Rozporządzenie Przewodniczącego PKWN z dnia 27 listopada 1944 r. o premiowaniu dostaw obowiązkowych zbóż i ziemniaków w roku gospodarczym 1944/45 (Dz.U. z 1944 r., Nr 13, poz. 72).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 1945 r. o zakupie i sprzedaży nabiału przez zakłady mleczarskie (Dz.U. z 1945 r., Nr 5, poz. 19).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 stycznia 1945 r. o ponadkontyngentowych dostawach ziemniaków i jęczmienia dla gorzelnii w okresie zimy 1944/45 (Dz.U. z 1945 r., Nr 5, poz. 20).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dz.U. z 1945 r., Nr 7, poz. 31).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 27 lipca 1945 r. o zmianie rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1945 r., Nr 19, poz. 51).
- Zarządzenie Przewodniczącego PKWN i Kierownika Resortu Obrony Narodowej z dnia 18 listopada 1944 r. o trybie wydawania zarządzeń w przedmiocie świadczeń rzeczowych (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1944 r., Nr 1, poz. 1).
- Zarządzenie Szefa Biura Ekonomicznego PKWN z 1 grudnia 1944 roku wydanego w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej w sprawie rozpowszechniania Dziennika Świadczeń Rzeczowych (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1944 r., Nr 2, poz. 8).
- Zarządzenie Ministra Apropowizacji i Handlu z dnia 17 lutego 1945 r. w sprawie wykonania rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1945 r., Nr 7, poz. 22).
- Zarządzenie Ministra Apropowizacji i Handlu z dnia 29 maja 1945 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej w sprawie zniesienia Urzędu Głównego Pełnomocnika Rządu Tymczasowego dla spraw wojennych świadczeń rzeczowych i przejęcia jego agend na terenie Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 25 czerwca 1945 r., Nr 4, poz. 18).
- Zarządzenie Ministrów: Administracji Publicznej i Handlu z dnia 9 czerwca 1945 r. w sprawie organizacji wydziałów apropowizacji i handlu urzędów wojewódzkich i referatów apropowizacji i handlu starostw (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 25 czerwca 1945 r., Nr 4, poz. 17).
- Zarządzenie Ministrów Administracji Publicznej i Apropowizacji i Handlu z dnia 25 września 1945 r. w sprawie zniesienia powiatowych inspektoratów świadczeń rzeczowych (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 10 października 1945 r., Nr 11, poz. 56).
- Zarządzenie Ministra Apropowizacji i Handlu z dnia 17 lipca 1946 r., wydane w porozumieniu z Ministrem Ziem Odzyskanych w sprawie zaległości w obowiązkowych dostawach ziemiopłodów; zarządzenie Ministra Apropowizacji i Handlu w sprawie

obliczenia i wyprowadzenia zaległości w obowiązkowych dostawach ziemiopłodów z roku gospodarczego 1945/46 (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1946 r., Nr 10, poz. 35 i 36).

Okólnik nr 20 Ministra Apropowizacji i Handlu z dnia 30 kwietnia 1945 r. w sprawie stosowania sankcji karnych w wypadkach niewykonania obowiązkowych dostaw dla Państwa (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 4 maja 1945 r., Nr 1, poz. 2).

Okólnik nr 39 Ministra Apropowizacji i Handlu z 31 sierpnia 1945 r. w sprawie uzupełnienia okólnika Nr 20 z dnia 30 kwietnia 1945 r. o stosowaniu sankcji karnych w wypadkach niewykonania obowiązkowych dostaw dla Państwa (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 10 września 1945 r., Nr 10, poz. 50).

Okólnik nr 54 Ministra Apropowizacji i Handlu z dnia 22 grudnia 1945 r. w sprawie sankcji karnych za niewykonanie obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 28 grudnia 1945 r., Nr 15, poz. 85).

Literatura

- Biegeleisen L.W., *Polityka gospodarczo-aprowizacyjna miast polskich (Warszawy i Lwowa)*, Prace Towarzystwa dla Polityki i Administracji Gospodarczej, Warszawa 1935.
- Grodek Z., *Zaopatrzenie kartkowe w okresie Rządu Tymczasowego (31 grudnia 1944 – czerwiec 1945)*, „Przegląd Historyczny” 1969, nr 4(60).
- Jezierski A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2003.
- Jędruszczak H., *Niektóre zagadnienia sytuacji gospodarczej Polski w latach 1945–1949*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, nr 2.
- Kalandyk Z., *Główne kierunki działalności władz powiatowych i miejskich w Sandomierzu w latach 1944–1950*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, nr 3(25).
- Kaliński J., *Handel wewnętrzny w Polsce w latach 1944–1946*, „Przegląd Historyczny” 1968, nr 1(59).
- Kaliński J., *Wpływ sytuacji rynkowej na warunki bytowe ludności: lipiec 1946 – grudzień 1948 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1969, nr 2.
- Kasznicza S., *Polskie prawo administracyjne. Pojęcia i instytucje zasadnicze*, Poznań 1946.
- Kersten K., *Skład najwyższych organów władz państwowych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1961)*, „Polska Ludowa. Materiały i Studia” 1964, t. 3.
- Kołodziejak Z., *Wojna a wyżywienie. Wojenno-ekonomiczne aspekty rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, Warszawa 1979.
- Konarski M., *Rewolucyjny charakter ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, [w:] J. Puacz-Olszewska, T. Olejarz (red.), *Współczesne problemy ekonomii, zarządzania i bezpieczeństwa*, Rzeszów 2018.
- Konarski M., *Constitutional public burdens as part of the defence economy*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2023, nr 2.

- Konarski M., *Osobiste i rzeczowe ciężary wojenne w świetle prawodawstwa okresu insurrekcji kościuszkowskiej 1794 roku*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2020, nr 2(9).
- Konarski M., *Zbrojny ruch oporu na tle przemian ustrojowych i społecznych w Polsce po zakończeniu okupacji niemieckiej*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2018, nr 2(24).
- Kościuszek M., *Rekwizycje czy rabunek? Studium przypadku przywłaszczenia mienia przez Armię Czerwoną na przykładzie powiatu wrzesińskiego w 1945 r.*, „Historia Slavorum Occidentis” 2018, nr 1(16).
- Landau Z., Skrzyszewska B. (oprac.), *Sprawozdania resortów PKWN*, „Polska Ludowa. Materiały i Studia” 1965, t. 4.
- Markiewicz M., *Konflikty społeczne wokół świadczeń rzeczowych w Polsce w latach 1944–1946: przykład Białostoczczyzny*, „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 4(36).
- Okolski A., *Wykład prawa administracyjnego oraz prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, t. 3, Warszawa 1884.
- Pazgan M., *Zagadnienia aprowizacji ludności województwa wrocławskiego z perspektywy starostwa kamiennogórskiego w latach 1945–1947*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2014, nr 1–2.
- Szalewska M., *Ciężary i świadczenia publiczne*, [w:] R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel (red.), *Prawo administracyjne materialne*, seria: System Prawa Administracyjnego, t. 7, Warszawa 2012.

Wartime contributions in kind to the State on Polish soil between 1944 and 1946

Summary

The subject of this research concerns wartime contributions in kind to the State, the obligation was introduced by the new State authorities on the Polish territories liberated from German occupation. The duty to make these contributions was mainly imposed on farms and agricultural workers on whom the State administration imposed, under threat of criminal liability, the obligation to supply various food products to the State in order to feed the large urban centres struggling with shortages of these products at the end of the Second World War and in the first years after its end. The research aim of this study is to analyse the organisational structure of the administrative apparatus administering the compulsory supply action and to provide a synthetic analysis of the most important legal regulations relating to wartime in-kind contributions during the period in question.

Keywords: administrative law, public burdens, administration of food, in-kind contributions